

Кирило Кривошей,
магістр психології,
аспірант кафедри освітніх наук, цифрового навчання та академічного підприємництва,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9163-9891>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ У СТРУКТУРІ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз поняття «педагогічні умови» як складової частини наукового знання в галузі вищої освіти. Поняття розглянуто в міждисциплінарному контексті: філософському, педагогічному та соціокультурному. Уточнено дефініції термінів «умова» та «педагогічні умови», систематизовано підходи до їх класифікації, виокремлено основні рівні, функції, структурні компоненти та типології, що представлені у вітчизняній педагогічній думці. Особливу увагу приділено трактуванню педагогічних умов як комплексу спеціально організованих зовнішніх і внутрішніх чинників, що сприяють реалізації цілей навчання, виховання й розвитку особистості здобувача вищої освіти. На основі аналізу наукових джерел окреслено суттєві ознаки педагогічних умов: цілеспрямованість, системність, функціональність, взаємозалежність суб'єктивних і об'єктивних чинників.

Показано, що педагогічні умови можуть виступати не лише як фонові обставини, а й як активні інструменти трансформації освітнього процесу відповідно до сучасних викликів і потреб суспільства. Установлено, що ефективність освітнього процесу значною мірою залежить від гармонійного поєднання матеріально-технічних, організаційно-педагогічних, психолого-педагогічних та соціально-культурних умов, які створюють сприятливе освітнє середовище для розвитку компетентної, креативної й самостійної особистості. У статті обґрунтовано, що розуміння педагогічних умов як цілісного науково-методичного конструкту дає змогу педагогам свідомо формувати стратегії підвищення якості вищої освіти. Результати дослідження мають наукову та практичну цінність для викладачів, менеджерів освіти та дослідників педагогіки вищої школи.

Ключові слова: педагогічні умови, вища освіта, освітнє середовище, освітній процес.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми.

У сучасних умовах трансформації системи вищої освіти, зумовленої глобалізаційними процесами, розвитком інформаційного суспільства, діджиталізацією освітнього простору та зростанням вимог до якості підготовки фахівців, особливої актуальності набуває проблема забезпечення ефективності освітнього процесу. Цей виклик ще більше ускладнений після початку повномасштабної війни в Україні, що призвела до дестабілізації освітнього середовища, переміщення студентів і викладачів, порушення традиційних форм навчання та потребує переосмислення педагогічних підходів і забезпечення стійкості освітньої системи. Вища освіта дедалі більше орієнтується на компетентнісний підхід, інтеграцію теорії та практики, формування гнучких і мобільних професіоналів, здатних до саморозвитку, критичного мислення та адаптації до змін. У цьому контексті суттєвого значення набуває пошук оптимальних умов, що сприяють досягненню цілей навчання, виховання та розвитку особистості.

У зв'язку із цим постає об'єктивна потреба у переосмисленні та науковому обґрунтуванні чинників, які безпосередньо впливають на успішність освітнього процесу у закладах вищої освіти. Одним із ключових чинників виступають педагогічні умови – комплекс цілеспрямовано створених зовнішніх та внутрішніх

обставин, які забезпечують ефективну реалізацію педагогічних завдань. Вони не лише визначають якість освітньої взаємодії, а й виступають важливим інструментом у формуванні особистості здобувача вищої освіти, розвитку його інтелектуального, емоційного, морального та професійного потенціалу.

Педагогічні умови виступають складовим елементом педагогічної системи, відображаючи не лише об'єктивні можливості освітнього середовища, а й потенціал його динамічного впливу на освітній процес. Вони охоплюють широкий спектр компонентів – від матеріально-технічного забезпечення та організаційно-методичних заходів до суб'єктивних характеристик взаємодії між викладачами та здобувачами освіти. Їх ефективність визначається не лише змістом, а й структурою, взаємозв'язком із педагогічними цілями, технологіями та принципами, що лежать в основі сучасного освітнього процесу.

Незважаючи на широку представленість поняття «педагогічні умови» у науковому дискурсі, залишається актуальною потреба у його чіткому концептуальному окресленні, структуризації та систематизації. Це зумовлено як розмаїттям підходів до трактування цього феномена, так і зростаючими вимогами до ефективності освітніх стратегій у вищій школі.

Сучасне розуміння педагогічних умов ускладнено існуванням широкого спектру різноманітних напрямів

наукових досліджень, адже педагоги-дослідники сьогодні розглядають педагогічні умови не лише як засіб формування і розвитку особистості, а й як важливий інструмент для ефективної організації, активізації та модернізації предметної підготовки, удосконалення освітнього процесу, формування ключових компетентностей здобувачів освіти та забезпечення якості освіти загалом; а різноманіття трактувань поняття свідчить про його поліфункціональність і глибокий змістовий потенціал.

Пошуку визначення терміна «педагогічні умови», його вивченню та обґрунтуванню присвячували свої дослідження такі науковці, як К. Дубич, Н. Житник, Ю. Костюшко, В. Стасюк, М. Хриков, А. Литвин, Т. Гуцан, Т. Шмоніна, М. Фіцула, В. Манько, І. Глухов та ін. Хоча проблематиці педагогічних умов присвячено чимало наукових досліджень, саме поняття досі тлумачиться неоднозначно, що пояснюється варіативністю методологічних підходів, відмінностями у дослідницьких завданнях і специфікою предметного поля. Наприклад, на думку В. Манько, педагогічні умови є сукупністю внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність освітнього процесу та відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (Манько, 2000). Є. Хриков під педагогічними умовами розуміє обставини, які зумовлюють певний напрям розвитку освітнього процесу (Хриков, 2011). О. Гусак під педагогічними умовами вбачає суб'єктивні й об'єктивні передумови реалізації мети професійної освіти; комплекс заходів (організаційних, дидактичних, виховних), реалізація яких сприяє розвитку у здобувачів інтересу до професійної діяльності (Гусак, 2012). На думку Н. Дворнікової, педагогічні умови є дидактичною категорією, яка характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, від яких залежить досягнення мети освітнього процесу (Дворнікова, 2009). О. Назола під педагогічними умовами розуміє сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які позитивно впливають на ефективність та результативність освітнього процесу (Назола, 2005). І. Прокопенко під педагогічними умовами розуміє взаємопов'язаний та взаємодіючий комплекс заходів освітнього процесу, що забезпечує розвиток особистісних мотивів навчання здобувача вищої освіти, наближення характеру його навчально-пізнавальної діяльності до характеру майбутньої діяльності (Прокопенко, 2008).

Окрім цього, педагогічні умови розглядаються сучасними українськими науковцями як: окремий компонент педагогічного процесу, який містить сукупність об'єктивних можливостей та спрямовані на досягнення цілі (Фіцула, 2006); комплекс обставин життєдіяльності суб'єктів, якими зумовлено розвиток особистості та формування готовності до діяльності в умовах нової соціальної та культурної ситуації (Костюшко, 2005); комплекс взаємозумовлених та взаємозалежних заходів педагогічного процесу, метою якого

є забезпечення реалізації конкретної мети (Дубич, 2007); обставини, від яких залежить цілісний та продуктивний педагогічний процес, котрий опосередковується активністю особистості (чи групою людей) (Стасюк, 2003). У зв'язку із цим неминуче виникає потреба в поглибленому вивченні сучасних наукових підходів до визначення сутності педагогічних умов, їхньої структури, класифікації та ролі в освітньому процесі сучасних закладів вищої освіти.

Мета та завдання – здійснення теоретико-методологічного аналізу поняття «педагогічні умови» у контексті вищої освіти, виявлення основних характеристик, типологій та функцій педагогічних умов, а також визначення їхньої ролі в організації якісного та ефективного освітнього процесу.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс теоретичних методів, зокрема аналіз, узагальнення, систематизація та порівняння наукових джерел. Здійснено вивчення фахової літератури, дисертаційних досліджень, наукових статей і навчально-методичних посібників із метою виявлення трактувань поняття «педагогічні умови», їхніх структурних компонентів, типологій і функцій. Порівняльно-зіставний аналіз дав змогу виокремити відмінності у підходах різних авторів. Метод логічного узагальнення сприяв формулюванню авторського бачення педагогічних умов як цілісного дидактичного феномена у структурі сучасного освітнього процесу.

Результати. У процесі аналізу поняття «педагогічні умови» необхідно враховувати науково-філософські засади інтерпретації категорії «умова» як ключової для розуміння сутності педагогічних явищ. У межах філософської парадигми термін «умова» набуває значення певної зовнішньої обставини, що детермінує виникнення якогось явища або результату цілеспрямованої діяльності. «Умова» є тим, від чого залежить щось інше, це істотний компонент набору об'єктів, з існування якого витікає існування іншого явища. Тлумачний словник пропонує такі значення слова «умова»: обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; необхідна обставина, що робить можливим здійснення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; правила, що існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чогось; сукупність даних, положення, що лежать в основі чогось (Бусел, 2009). А Словник з освіти та педагогіки пояснює слово «умова» як сукупність перемінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх впливів, які продукують фізичний, психічний, моральний розвиток людини та її поведінку; виховання і навчання, формування особистості (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006).

У сучасній педагогічній літературі «умова» розглядається як видова категорія відносно до родових понять «середовище», «обставини», «ситуація» (Підласий, 2004). Умови можуть розумітися як зовнішні та внутрішні обставини, які сприяють чи перешкоджають

дії чинників розвитку (стимулююче середовище, готовність до діяльності, матеріально-технічна забезпеченість тощо), або як необхідні й достатні обов'язкові обставини, що визначають, зумовлюють існування та розвиток відповідного освітнього простору. Ширше трактування поняття «умови» може навіть включати причини, чинники розвитку, технології, методики, засоби навчання, виховання й розвитку, адміністративний супровід тощо (Шмоніна, Глухов, 2011). Також сучасні автори розглядають умови як особливості організації освітнього процесу, які детермінують виховання, навчання і розвиток, а також об'єктивно забезпечують можливість поліпшення навчальних результатів шляхом застосування новітніх методик, сучасних технологій, упровадження педагогічного досвіду, реалізації нової парадигми освіти (Литвин, 2022); як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів; як елемент, який інтегрується у структуру педагогічної діяльності через сукупність емоцій і психічних станів, які вони породжують (Семиченко, 2004).

У рамках педагогічних досліджень виділено три групи умов, а саме: ресурси, вимоги та зовнішні обставини. Ресурси (трудова, матеріальні, фінансові, часу, енергетичні) визначають потенційні можливості досягнення цілей (запланованих кінцевих результатів), вимоги ставляться до властивостей системи і результатів її функціонування, а зовнішні обставини характеризують середовище, у якому проявляються властивості системи, причому задаються лише характеристики, які впливають на результати функціонування системи.

Щодо педагогічних умов, то вони є категорією дидактики, яка відображає сукупність спеціально спроектованих заходів щодо закладу освіти (суб'єктів навчання, навчально-методичного забезпечення, педагогічного колективу) та його оточення (матеріально-просторового й інформаційно-освітнього середовища). Під педагогічними умовами розуміють умови, які спеціально створюються в освітньому процесі з метою підвищення ефективності, забезпечення можливості реалізації певних інновацій, найефективніший їх перебіг (Литвин, 2022). Педагогічні умови стосуються різних аспектів усіх складників процесу (навчання, виховання і розвитку). Серед цих аспектів можна виділити цілі, зміст, засоби, принципи, методи, форми тощо. Педагогічні умови стосуються цілісного освітнього процесу під час характеристики освітньої системи або окремих її боків чи елементів. Також деякі дослідники можуть пов'язувати педагогічні умови з конструюванням освітньої системи, у якій вони виступають одним із компонентів (структурних елементів, чинників, обставин). Є дослідники, які можуть розуміти педагогічні умови як один із боків закономірностей процесу навчання; аргументується це тим, що будь-яке освітнє явище об'єктивно та обов'язково є залежним від стану функціонування його частин, компонентів і певних умов (дидактичних, психологічних, соціальних тощо), а наявність залежності між цими частинами фактично

виступає закономірністю. Тобто педагогічні умови можуть розглядатись як сукупність взаємопов'язаних передумов (кадрове, матеріально-технічне, організаційно-технологічне, інформаційне забезпечення); як обставини процесів навчання, виховання та розвитку, які забезпечують досягнення поставлених освітніх цілей; як ефективні внутрішні чинники освітнього середовища (освітньої системи); як організаційні (організаційно-управлінські) ресурси і заходи.

Педагогічні умови є конкретним комплексом вимог до навчального процесу, що сприяє більш якісному засвоєнню матеріалів та базується на дидактичних принципах; є обов'язковими складниками моделювання неподільного педагогічного процесу, який спрямований на опанування навчальної (наукової) інформації з конкретної дисципліни (Гора, 2018). Доктор педагогічних наук Є. Хриков стверджував, що педагогічні умови є комплексом спеціально спроектованих генеральних (стрижневих, системоутворюючих) чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу та/або особистісні параметри його учасників, що забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі закладу відповідно до вимог суспільства. Тобто педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища, які забезпечують успішне вирішення поставлених завдань (Хриков, 2011).

У рамках ресурсного підходу педагогічні умови сприймаються як дієвий ресурс освітнього середовища, які змінюють та розвивають освітню систему. Ресурсом педагогічна умова стає у тому разі, коли значно перевищує раніше встановлені параметри, традиційні норми (адже завдяки цьому сприяє створенню нових вимог, досягненню цілей, вирішенню завдань тощо). Слід зазначити, що під ресурсами в педагогіці розуміють певні можливості, як зовнішні (засоби й умови навчального середовища), так і внутрішні (індивідуальні, особисті) або як середовищні (соціальні) та особистісні. До зовнішніх ресурсів належать педагогічні кадри, матеріальне забезпечення, засоби масової інформації, бібліотечні фонди, технічні засоби, Інтернет тощо. Саме зовнішні ресурси забезпечують необхідну організацію професійної підготовки, реалізацію завдань активного навчання, оптимальну динаміку працездатності тощо. Найчастіше в ресурсному підході розглядають структурні компоненти, які входять у поняття особистісного та людського потенціалів (тобто засоби і властивості самої особистості). Серед внутрішніх ресурсів виділяють такі, як психологічна, біогенетична, фізіологічна, професійна підсистеми (Литвин, 2022).

За способом впливу на освітній процес педагогічні умови поділяють на зовнішні (є результатом функціонування певних систем зовнішнього середовища, наприклад політичної, соціально-економічної, освітньої; реалізуються через соціальні інститути)

та внутрішні (є частиною завдання певного педагогічного процесу). Саме педагогічні умови є якісною характеристикою основних чинників, процесів і явищ освітнього середовища. Важливою характеристикою педагогічних умов є те, що вони створюються цілеспрямовано й реалізуються в освітньому середовищі; забезпечують вирішення поставленого педагогічного завдання; сприяють плановірності наукового пошуку; надають можливість перевірки його результатів; позитивно впливають на ефективність і результативність освітнього процесу (Шмоніна, Глухов, 2011). Педагогічні умови піддаються регулюванню та можуть як підвищувати, так і знижувати (у разі відсутності чи повноти) ефективність педагогічної взаємодії (Литвин, 2022); є локальним проявом дидактичних принципів та закономірностей, що ґрунтуються на них (Хриков, 2011).

Важливо зазначити, що педагогічні умови мають відповідати певним ознакам задля забезпечення дієвості освітнього процесу. Серед таких ознак можна виділити такі: нормативна та практична спрямованість на організацію певного виду освітньої діяльності, зростання її ефективності; підвищення ймовірності досягнення якісних результатів освітнього процесу; поєднання емпіричних процедур наукового пошуку з теоретичними; відповідність педагогічним закономірностям та принципам; відповідність вимогам наукової новизни; чітко визначений локальний характер застосування. Через те, що педагогічні умови є конкретними обставинами, що створені педагогами задля сприяння ефективному навчанню, умовно можна виділити наступні ключові аспекти педагогічних умов: навмисний дизайн (педагогічні умови не є випадковим явищем, адже вони ретельно сплановані для досягнення конкретних навчальних цілей); зосередженість на потребах здобувачів (урахування індивідуальних потреб та стилю навчання); сприятливе середовище (спрямування на створення безпечного, комфортного, позитивного та стимулюючого навчального середовища); різноманітність видів діяльності (сприяння використанню різноманітних і цікавих методів навчання, які виходять за межі традиційних лекцій: інтерактивні вправи, робота в групах, проєктне навчання та інтеграція технологій тощо); ефективні стратегії оцінювання (задля забезпечення цінного зворотного зв'язку як для студентів, так і для викладачів); взаємодія між викладачем та здобувачами (формування позитивних та продуктивних стосунків має вирішальне значення у створенні ефективних педагогічних умов). Тобто педагогічну умову характеризує те, що вона цілеспрямовано планується та створюється, а також штучно імплементується в об'єктивну реальність педагогом. Метою цього є вплив на хід навчання. Хоча педагогічна умова і не має передбачати жорстоку детермінованість результату, а співвіднесені з освітньою діяльністю педагогічні умови інваріантні щодо поставленої педагогічної мети. Тому процес планування, створення

і вбудови неможливий без постійного коригування та вдосконалення. З оптимальними педагогічними умовами пов'язують сутнісні характеристики суб'єктів навчання, сучасні концептуальні засади та технологічні підходи до процесів їх формування та розвитку; відбивають моделювання освітнього процесу, спрямованого на особистості (Литвин, Мацейко, 2013).

Необхідність створення та імплементції педагогічних умов пояснюється тим, що вони мають вплив на як на змістовий, так і на процесуальний аспект освітнього процесу. Педагогічні умови сприяють ефективній реалізації дидактичних закономірностей та принципів, належному функціонуванню та розбудові освітньої системи. Вони стимулюють високу якість підготовки та гармонійний розвиток особистісних та професійних якостей, базових кваліфікацій та необхідних компетентностей; відповідно до суспільних запитів та вимог ринку праці педагогічні умови забезпечують цілісність освітнього процесу в інформаційному та освітньому середовищі закладу освіти (Литвин, 2022).

Багато дослідників намагалися виділити основні складники педагогічних умов, які б дали змогу класифікувати їх певними ознаками. Аналізуючи типології педагогічних умов, український дослідник А. Литвин погоджується з таким розподіленням педагогічних умов: за функціями – на мотиваційні, мотиваційно-цільові, змістові, процесуально-змістові, операційні, організаційно-технологічні, суб'єктно орієнтовані тощо; за ієрархією складників – на лінійні (перелік, сукупність, поєднання), однорівневі (композиція, комплекс, система) та багаторівневі (коли кожна з умов розглядають як комплекс або систему взаємопов'язаних чинників); за рівнем впливу – на часткові умови (характеризують конкретне педагогічне явище), загальні умови (визначають ефективність чи можливість здійснення певної групи близьких освітніх процесів, педагогічних явищ) та метаумови (визначають ефективність освітньої системи у цілому) (Литвин, 2022).

Виділяючи декілька рівнів та компонентів педагогічних умов, сучасні автори розглядають широкую варіативність цього феномену (Шмоніна, Глухов, 2011). Деякі дослідники виділяють лише два рівні педагогічних умов: перший рівень є особистісними характеристиками здобувачів, що детермінують успішність протікання освітнього процесу; другий рівень педагогічних умов включає у себе власне класичні педагогічні умови, які є безпосередніми обставинами реалізації процесу (умови змісту та організації діяльності студентів; спілкування в групі; відносини педагогів зі здобувачами; адаптація до нового освітнього середовища тощо) (Тверезовська, Філіппова, 2009). Інші ж виокремлюють одразу п'ять: перший рівень умов – це характеристики суб'єкта навчання, які детермінують успішність процесу виховання; другий рівень умов, який є проєкцією обставин виховного процесу на суб'єктивний світ вихованця; третій рівень умов – це безпосередні обставини виховання (власне класичні

педагогічні умови, характеристики); четвертий рівень, який визначається як педагогічна діяльність, управління життєдіяльністю вихованців; п'ятий рівень педагогічних умов – ресурсне забезпечення (Шмоніна, Глухов, 2011). Серед компонентів педагогічних умов виділяють такі: ставлення до вихованця як до суб'єкта, що здатний на культурний саморозвиток; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійною силою якого є співробітництво учасників у реалізації цілей культурного саморозвитку; ставлення до закладу освіти як до цілісного культурно-освітнього простору, у якому відтворюються культурні взірці життя суб'єктів, здійснюються культурні події, відбувається виховання особистості (Шмоніна, Глухов, 2011). У структурі педагогічних умов виділяють такі компоненти, від яких залежить ефективність досягнення поставленої мети освітнього процесу: нормативна база, зміст освіти, матеріально-технічна база, технології навчання, навчально-методичне забезпечення, міжособистісна взаємодія учасників навчального процесу і психологічний мікроклімат (Шмоніна, Глухов, 2011).

Обговорення. Важливо зазначити, що педагогічні умови розуміються як комплекс суб'єктивних та об'єктивних чинників (умов), які спрямовані на вирішення освітніх завдань, а також включають у себе елементи всіх складників процесу навчання і виховання (цілі, зміст, методи, форми, засоби) (Костюченко, 2011). До суб'єктивних умов науковці відносять знання, уміння, навички, психічні процеси, стани й якості особистості (Шмоніна, Глухов, 2011). Вони (умови) передбачають створення атмосфери стимулювання, позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності (Касярум, 2011). Об'єктивні ж складники є раціональним використанням засобів та форм навчання і самонавчання (Шмоніна, Глухов, 2011). Серед них виділяють дидактичні, методичні, комунікативні та організаційні (Касярум, 2011); або ж дидактичні, психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні та соціально-педагогічні умови (Литвин, 2022). Дидактичні умови являють собою результат планомірного добору, конструювання та реалізації елементів змісту, методів, прийомів та організаційних форм навчання для досягнення конкретних дидактичних цілей. Суб'єктивні та об'єктивні складники педагогічних умов є взаємозумовленими, взаємозв'язаними, взаємоузгодженими, а також впливають і змінюють одне одного (наприклад, використання інноваційних методів навчання змінює стиль відносин між педагогом і здобувачем, а зміна стилю відносин, своєю чергою, впливає на ментальні процеси, стани та якості особистості здобувача освіти). Через те, що всі складники навчального процесу є цілісною системою, а структурування необхідне для аналізу процесу, розроблення способів його покращання й надання рекомендацій учасникам, розподіл на об'єктивні та суб'єктивні складники є умовним. Таке розуміння педагогічного процесу дає змогу здійснити введення необхідних критеріїв до динаміки змін властивостей компонентів виховного процесу та

особистості здобувача освіти, через що «...педагогічна наука здійснює планомірну роботу з уточнення закономірностей як сталих зв'язків, надає можливість перевірки результатів наукового пошуку...» (Шмоніна, Глухов, 2011).

Окрім виділення суб'єктивних та об'єктивних складників, у педагогічних умовах, як правило, виділяють три основні групи: інформаційні (зміст освіти, когнітивна основа педагогічного процесу); технологічні (форми, засоби, методи, етапи, способи організації освітньої діяльності) й особистісні (поведінка, діяльність, спілкування, особистісні якості суб'єктів освітнього процесу, психологічна основа освітнього процесу), а також такі компоненти: ставлення до вихованця як до суб'єкта життя, що здатний до саморозвитку і самозмінювання; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є діалог і співробітництво його учасників у досягненні цілей їх культурного саморозвитку; ставлення до освітнього закладу як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть та відтворюються культурні взірці життя його суб'єктів, відбуваються культурні події, здійснюється виховання людини. У вітчизняному науковому дискурсі також поширеними є такі поняття, як «психолого-педагогічні умови», «організаційно-педагогічні умови» та «соціально-педагогічні умови». Психолого-педагогічні умови є спеціально створеними обставинами, у яких забезпечена взаємодія сукупності психологічних і педагогічних чинників, що дають змогу ефективно здійснювати навчальну та виховну роботу, спрямовану на формування компетентностей (і якостей) здобувача та розвиток відповідних аспектів педагогічної системи. Серед психолого-педагогічних умов виділяють такі компоненти: когнітивний, емоційний, мотиваційний, діяльнісний, компоненти вікового розвитку та керування, дидактичний та педагогічний компоненти (Шмоніна, Глухов, 2011). Організаційно-педагогічні умови є сукупністю цілеспрямовано спроектованих обставин змісту, форм та методів освітнього процесу, які забезпечують ефективне управління функціонуванням і розвитком процесуального складника освітньої системи та якість навчання. Соціально-педагогічні умови є сукупністю певних процесів та відносин, які необхідні для виникнення, існування, забезпечення та покращення соціальної адаптації учасників освітнього процесу до інформаційно-освітнього простору, засвоєння соціокультурного досвіду тощо (Литвин, 2022). Соціально-педагогічні умови є послідовністю фахових дій, які спрямовані на досягнення певного соціально-педагогічного ефекту, на соціалізацію учасників освітнього процесу. Як правило, серед соціально-педагогічних умов виокремлюють три основні групи: інформаційні, технологічні та особистісні. До інформаційних відносять зміст освіти, когнітивну основу педагогічного процесу; серед технологічних виділяють форми, засоби, методи, етапи, способи організації освітньої діяльності; до особистісних відносять поведінку, діяльність, спілкування,

особистісні якості суб'єктів освітнього процесу, психологічну основу освітнього процесу тощо (Шмоніна, Глухов, 2011).

Висновки. Проведений теоретичний аналіз свідчить про те, що поняття «педагогічні умови» є складним, багатограним та поліфункціональним феноменом сучасної педагогічної науки. Його розуміння охоплює широкий спектр підходів – від традиційного тлумачення як сукупності зовнішніх обставин до більш інтегративних трактувань, що включають як зовнішні, так і внутрішні чинники освітнього процесу. Педагогічні умови виступають не лише як фонові чинники, а й як активні елементи організації освітньої діяльності, що можуть цілеспрямовано проєктуватися і змінюватися відповідно до завдань навчання, виховання та розвитку здобувачів вищої освіти. Вони забезпечують узгодженість між метою, змістом, формами, методами та засобами освітнього процесу, слугують основою для реалізації дидактичних принципів, ефективного управління освітнім середовищем, а також формування професійної компетентності здобувача. Визначення оптимальних педагогічних умов вимагає урахування низки чинників: ресурсного забезпечення, позиції педагога, індивідуальних особливостей здобувача освіти, характеристик освітнього середовища тощо. Особливої актуальності набуває суб'єктно-орієнтований підхід, що ставить у центр освітнього процесу особистість здобувача, його потреби, інтереси та потенціал до саморозвитку. Таким чином, педагогічні умови є не лише визначальним елементом освітнього процесу, а й ключовим ресурсом для його модернізації, розвитку та підвищення ефективності.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на уточнення структури педагогічних умов у конкретних освітніх контекстах, розроблення моделей їх реалізації та оцінювання результативності впливу на формування компетентностей здобувачів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.). Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Гора Н. В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх товарознавців. *Молодий вчений*. 2018. № 6 (1). С. 134–137.
3. Гусак О. Г. Педагогічні умови розвитку інтересу до професійної діяльності в студентів ВНЗ. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2012. Вип. 26. С. 521–524.
4. Дворнікова Н. Педагогічні умови модернізації навчально-виховного процесу у ВНЗ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 20 с.
5. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 267 с.
6. Костюшко Ю. О. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2005. 263 с.
7. Костюченко К. Є. Педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення у майбутніх учителів

у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2011.

8. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції магістрантів педагогічних спеціальностей у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Черкаси, 2011.

9. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практичний посібник. 3-є вид. Львів, 2022.

10. Литвин А. В., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63.

11. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. 2000. Вип. 2. С. 153–161.

12. Назола О. В. Педагогічні умови підвищення якості навчання іноземних мов курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2005. 20 с.

13. Підласий І. П. Практична педагогіка, або Три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Слово, 2004. 616 с.

14. Прокопенко І. А. Формування професійно-менеджерської культури майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 226 с.

15. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.

16. Словник-довідник із професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 220 с.

17. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти» : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 280 с.

18. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». *Нова педагогічна думка*. 2009. № 3. С. 90–92.

19. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.

20. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*. 2011. № 2(60). С. 11–15.

21. Шмоніна Т. А., Глухов І. Г. Сучасні підходи до розуміння поняття «педагогічні умови». *Педагогічні науки*. 2011. № 1 (59). С. 65–69.

REFERENCES

1. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [Large Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language (with additions and supplements)]*. Kyiv–Irpin : VTF “Perun” [in Ukrainian].
2. Hora, N. V. (2018). Pedahohichni umovy formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnix tovaroznavtsiv [Pedagogical conditions for forming professional competence of future commodity experts]. *Molodyi vchenyi*, 6 (1), 134–137 [in Ukrainian].
3. Husak, O. H. (2012). Pedahohichni umovy rozvytku interesu do profesiinoi diialnosti v studentiv VNZ [Pedagogical conditions for the development of professional interest in university students]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli*, 26, 521–524 [in Ukrainian].
4. Dvornikova, N. (2009). Pedahohichni umovy modernizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu u VNZ [Pedagogical conditions for the modernization of the educational process in

HEIs]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv : Instytut vyshchoi osvity APN Ukrainy, 20 p. [in Ukrainian].

5. Dubych, K. V. (2007). Osobystisno oriientovane vykhovannia studentiv v umovakh sotsiokulturnoho sere-dovyshcha vyshchoho navchalnoho zakladu [Personality-oriented education of students in the socio-cultural environment of a higher education institution]. *Candidate's thesis. Rivne*, 267 p. [in Ukrainian].

6. Kostiusenko, Yu. O. (2005). Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnoho vchytelia do mizhospystisnoi vzaємodii v sytuatsii konfliktu [Pedagogical conditions for preparing future teachers for interpersonal interaction in conflict situations]. *Candidate's thesis. Zhytomyr*, 263 p. [in Ukrainian].

7. Kostiuhenko, K. Ye. (2011). Pedahohichni umovy formuvannia ratsionalno-krytychnoho myslennia u maibut-nikh uchyteliv u protsesi vyvchennia psykhologo-pedahohichnykh dystsyplin [Pedagogical conditions for developing rational-critical thinking in future teachers in the process of studying psychological and pedagogical disciplines]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kirovohrad : KDPU im. V. Vynnychenka [in Ukrainian].

8. Kasiarum, K. V. (2011). Formuvannia komunikatyvnoi kompetensii mahistrantiv pedahohichnykh spetsialnostei u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of communicative competence of master's students of pedagogical specialties in the process of professional training]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Cherkasy : ChNU im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

9. Lytvyn, A. V. (2022). Metodolohichni zasady poniattia "pedahohichni umovy" [Methodological principles of the concept "pedagogical conditions"] (3rd ed.). Lviv [in Ukrainian].

10. Lytvyn, A. V., & Matseyko, O. (2013). Metodolohichni zasady poniattia "pedahohichni umovy" [Methodological principles of the concept "pedagogical conditions"]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 4, 43–63 [in Ukrainian].

11. Manko, V. M. (2000). Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin [Didactic conditions for forming students' professional-cognitive interest in special disci-

plines]. *Sotsializatsiia osobystosti*, 2, 153–161 [in Ukrainian].

12. Nazola, O. V. (2005). Pedahohichni umovy pidvyshchennia yakosti navchannia inozemnykh mov kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv [Pedagogical conditions for improving the quality of foreign language training of cadets in military institutions]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Khmelnytskyi : NADPSU im. B. Khmelnytskoho, 20 p. [in Ukrainian].

13. Pidlasii, I. P. (2004). *Praktychna pedahohika abo try tekhnolohii* [Practical pedagogy or three technologies]. Kyiv : Vydavnychi dim "Slovo", 616 p. [in Ukrainian].

14. Prokopenko, I. A. (2008). Formuvannia profesiinomenedzherskoi kultury maibutnoho vchytelia [Formation of professional-managerial culture of the future teacher]. *Candidate's thesis*. Kharkiv, 226 p. [in Ukrainian].

15. Semychenko, V. A. (2004). *Psykholohiia pedahohichnoi diialnosti* [Psychology of pedagogical activity]. Kyiv : Vyshcha shkola, 335 p. [in Ukrainian].

16. Slovyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky (2006). [Dictionary-guide for professional pedagogy] / Ed. A. V. Semenova. Odesa : Palmyra, 220 p. [in Ukrainian].

17. Stasiuk, V. D. (2003). Pedahohichni umovy profesiinoi pidhotovky maibutnykh ekonomistiv u kompleksi "shkola – vyshchyi zaklad osvity" [Pedagogical conditions of professional training of future economists in the system "school – higher education institution"]. *Candidate's thesis*. Odesa, 280 p. [in Ukrainian].

18. Tverezovska, N., & Filippova, L. (2009). Sutnist ta zmist poniattia "pedahohichni umovy" [Essence and content of the concept "pedagogical conditions"]. *Nova pedahohichna dumka*, 3, 90–92 [in Ukrainian].

19. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv : Akademvydav, 560 p. [in Ukrainian].

20. Khrykov, Ye. M. (2011). Pedahohichni umovy v strukturi naukovoho znannia [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Shliakh osvity*, 2 (60), 11–15 [in Ukrainian].

21. Shmonina, T. A., & Hlukhov, I. H. (2011). Suchasni pidkhody do rozuminnia poniattia "pedahohichni umovy" [Modern approaches to understanding the concept "pedagogical conditions"]. *Pedahohichni nauky*, 1 (59), 65–69 [in Ukrainian].

Kyrylo Kryvoshei

Master of Psychology,

Postgraduate Student at the Department of Educational Sciences,

Digital Learning and Academic Entrepreneurship,

V. N. Karazin, Kharkiv National University,

4, Svobody Square, Kharkiv, Ukraine,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9163-9891>

PEDAGOGICAL CONDITIONS IN THE FRAMEWORK OF THE CONTEMPORARY SCIENTIFIC PARADIGM OF HIGHER EDUCATION

The article presents a thorough theoretical and methodological analysis of the concept of pedagogical conditions as a component of scientific knowledge in the field of higher education. The concept is examined in an interdisciplinary context – philosophical, pedagogical, and sociocultural. Definitions of the terms condition and pedagogical conditions are clarified; approaches to their classification are systematized, and the main levels, functions, structural components, and typologies reflected in Ukrainian pedagogical thought are outlined. Special attention is given to interpreting pedagogical conditions as a set of purposefully organized external and internal factors that facilitate the achievement of learning, education, and personal development goals for higher education students. Based on the analysis of scientific sources, key features of pedagogical conditions are identified: purposiveness, systemic nature, functionality, and the interdependence of subjective and objective factors.

It is demonstrated that pedagogical conditions can serve not only as background circumstances but also as active tools for transforming the educational process in response to modern societal challenges and needs. The study establishes that the effectiveness of the educational process significantly depends on the harmonious combination of material-technical, organizational-pedagogical, psychological-pedagogical, and sociocultural conditions that create a favorable learning environment for the development of competent, creative, and independent individuals. The article substantiates that understanding pedagogical conditions as a holistic scientific and methodological construct enables educators to consciously develop strategies for improving the quality of higher education. The findings of the study are of scientific and practical value for lecturers, education managers, and researchers in higher education pedagogy.

Key words: pedagogical conditions, higher education, educational environment, educational process.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 28.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025